

BOQONNAA JAHA

MIIRA ITTI GAAFATAMUMMAA

Kaayyoo Boqonnichaa:

Boqonnaa kana erga xumurtanii booda

- Maalummaa itti gaafatamummaa ni hubattu.
- Gosoota itti gaafatamummaa ni barttu.
- Hojii gaarummaan, amanamummaan fi haqummaan raawwachuudhaan sadarkaa sadarkaadhaan itti gaafatamummaa lammummaa isain irraa eegamu akkamiin akka ba'u akka dandeessan ni beektu.

6.1. Maalummaa Itti Gaafatamummaa Fudhachuu



Fakkii 6.1 Barattoonni mana barumsaa keessatti biqiltoota bishaan yeroo obaasaniifi kunuunsan

Fakkii armaan olii irratti gochi barattootaa maal agarsiisa?

- **Faayidaan biqiltoota dhaabuu maal faadha?**

Mooraa Magariisa

Aadde Caaltuu fi Obbo Gaashawu wal fudhanii ijoollee afur horaniiru. Obbo Gaashawu ogeessa wayyaa dha'u yoo ta'u aadde Caaltuun immoo barsiistuu sadarkaa tokkoffaa ti. Ijoolleen isaanii Biruuk, Galaanee, Beezaa fi Gammachuun mana barumsaa mootummaa sadarkaa lammaffaatti barumsa isaanii baratu. Maatiin kun hojii gareen hojjetta. Ijoolleen kunneen hojji manakeessaa qoodachhuudhaan toorban toorbaniin wal jijjiiruun wal gargaaranii hojjatu. Hojii dhiiraa fi dubaraa jechuun waliif qooduun maatii kana keessatti fudhatama hin qabu. Yeroo isaanii qixa sirrii ta'een qoqqoodanii waan itti fayyadamaniif yeroo barnoota itti qo'ataan gahaa qabu. Kana malees akka fedhii isaaniitiin misooma irrattis ni bobba'u. Biruuk fuduraa enna misoomsu, Beezaan immoo kanniisa horsiisti. Gammachuun lukkuu yammuu horsiisu, Galaaneen immoo ogummaa abbaa ishee isa ta'e wayyaa dhoofti. Mooraan isaanii magariisaa fi omishi adda addaa kan keessatti mul'atu waan ta'eef namoonni naannoo "Mooraa Magariisaa" maqaa jedhuun waamu. Jiraattonni naannoos omishaalee isaanii irraa bituun fayyadamu.

Ijoolleen kunneen galii gurgurtaa omisha kana irraa argamuun jireenya maatii isaanii haala gaariin deggaru. Baasii adda addaa barnootaa fi wantoota biroof barbaachisan gara caalu galii misooma isaanii irraa argamuun guuttatu. Dabalataanis waldaa gargaarsa maanguddootaa miseensota afooshaa ganda isaaniitiin ijaarame keessatti miseensa ta'anii hojjetu. Kaffaltii miseensummaas ni kaffalu. Mana barumsaa isaanii keessattis gumiiw-wan keessatti fedhiidhaan hirmaachuun muuxannoo isaanii hiriyoota isaaniif hiru. Ijoolleen kunneen yeroo fi beekumsa isaanii qixaan itti fayyadamuun bu'aa qabatamaa waan agarsiissaniif mana barumsaa fi ganda isaanii keessatti maqaan isaanii akka fakkeenyaatti kan ka'u dha.

Gilgaala 1

Barreeffama armaan olii bu'uura godhachuun gaaffiilee armaan gadiif deebii kennaa.

1. **Biruukii fi obboleewwan isaa gocha itti gaafatamummaa isaanii kan ba'an akkamiin ture?**
2. **Hojii dhiiraa fi dubartootaa jechuun addaan qooduun sirriidha moo sirrii miti?**
3. **Bakka jireenyaa fi mana barumsaa kee keessatti itti gaafatamummaa qabda? Yoo jiraate maal maal akka ta'an hiriyoota keetiif ibsi.**

Dirqama itti gaafatamummaa fudhachuu jechuun dhimma tokko kaka'umsa

ofiitiin ykn qajeelfama kennamu sirnaan rawwachuuf itti gaafatamummaa fudhachuu fi bahachuu jechuudha. Namni hunduu ogummaa qabuu fi hojii hojjetu irratti bu'aa gaarii buusuun irraa eegama. Itti gaafatamumaan akkaataa fi sadarkaa ogummaatiin adda addummaa qaba. Fkf, Maatiin ijoollee horatanii guddisuudhaan, ogeessotni fayyaa dhukubsataa yaaluun, barsiisonni barsiisuun, raayyaan ittisaa biyya eeguun, qonnaan bulaan qotuu fi omishuun, barattoonni barachuun itti gaafatamummaa adda addaa irratti bobba'uu isaanii agarsiisa. Bu'uura kanaan barattoonni manneen barnootaa keessatti koreewwan adda addaa keessatti hirmaachuun itti gaafatamummaa fudhatanii rakkoolee mudatan hiikuun gumaacha gochuudhaan muuxannoo goonfachiisuu qabu.

Sadarkaan itti gaafatamummaa adda adda ta'us, namni kamiyyuu hojii itti bobba'e irratti bu'aa galmeessisuuf itti gaafatamummaa fudhachuuf dirqama qaba. Hojiin nama hundaa bu'aa gaarii yoo qabaate ofiifis, hawaasaafis itti aanees guddina biyyaaf faayidaa qaba. Kanaafuu, umurii barattummaa keessanii keessatti hojiin keessan mataan isaa barumsaa waan ta'eef qabxii gaariidhaan xumuruuf kaayyoo qabaachuu qabdu.

Kanatti dabaluuudhaanis, bakka jiraattutti hanga dandeessetti itti gaafat-

amummaa fudhachuun maatii keetiif hojii gargaarsaa hojjechuu qabda. Qabeenyi, yeeroo fi humni maatii keetii marti guddina keetiif aarsaa kan godhaniif akka ati lammii gaarii taatee bu'aa agarsiisiistuuf ta'uu isaa hubachuun sirraa eegama. Kanaafuu, dandeetti fi ogummaa qabduun itti gaafatamummaa fudhattee bu'aa gaarii agarsiisuun maatii kee gammachiisuun mallattoo dirqama lammummaa ba'uu ti. Itti gaafatamummaa fudhachuun mana barumsaattis gocha raawwata-muu qabu dha. Qabeenya waliinii kan ta'an akka hin mancaaneef kunuunsuun dirqama barataa hundaa waan ta'eef miira abbummaatiin kunuunsa godhuun hunduma irra eegama. Kana malees, hubaatii daa'immanii fi dubartoota irraa gahu mormuu fi ittisuun mana barumsaattii eegalee wanta dagaagu qabudha.

Gilgaala 2

Gaaffiilee armaan gadii deebisaa.

1. Itti gaafatamummaa ba'uu jechuun maal jechuu dha?
2. Hojiin fedhaan hojjetamu itti gaafatamummaa ofii ba'uudha moo miti? Akkamiin?
3. Barattoonni qabeenya mana barumsaa maaliif kunuunsu?
4. Hubaatii daa'immanii fi dubartoota irra gahu ittisuun eessaa eegala?

6.2. Maalummaa Waadaa fi Barbaachisummaa Isaa

“Kan jedhan hafuu mannaa kan dhalan baduu wayya.”

- **Walaloo armaan olii irratti hundaa'uun waadaa jechuun maal jechuudha?**
- **Waadaan maaliin ibsama?**
- **Namni waadaa gale kabaju maal jedhamee waamama?**

Dukkana Gannaa

Roobni gaafa Adoolessa 30 roobe baay'ee cimaa ture. Jiraattonni Ganda Lebuu 01 bakka hojiitii gara mana isaaniitti galuuf sababaroba kanaan rakkatanii dhiisifatan. Namoota lolaa fi dukkanni rakkise keessa tokko ogeessa ijaarsa manaa kan ta'e Amaaree dha. Osoo roobni isa dhahuu daddafee yoo tarkaanfates dukkanichi itti ulfaachaa waan deemeef daandii fi bakka qonnaa addaan baasuu dhabe.

Rakkoon kun waan itti cimeef kallattii ifa xiqqoo itti argeetti gara mana tokkootti deeme. Daddabalee gaafa waamu maanguddoon tokko owwa-atanii haala isaa ifa baatirii isaaniitiin gaafa hubatan baay'ee gaddaniif. Mana isaanii akka bokkaa dhiyeessu eeyyamaniif. Amaareen garuu haati manaa isaa da'umsaaf waan geesseef akka dhiphachaa isa eegdu ibseefii baatirii isaaniitii fi dibaabee akka ergisanuuf gaafateen. Maanguddoonis ganama ba-

rii akka deebisuuf waada seensisanii waadaa gales akka eegu irra deddeebi'anii hubachiisan. Amaareenis waada gale kana akka raawwatu ibseefii galateeffatee gara ganda isaatti deeme.

Mana isaa gaafa gahu akkuma duraan yaade haati manaa isaa, Achaammeen balbala irra dhaabatee osoo isa eegduu arge. Kana booda gara mana isaanitti ol deebi'anii irbaata nyaatanii, bunaa dhuganii nagaan gara ciisichaa deemani. Bari'uu gaafa gahu Achaammee ciniinsuun qabate. Amaareenis baay'ee dhiphate. Olloota isaa dadammaqsee haati manaa isaa ciniinsuun akka qabamte itti hime. Akka aadaa keenyaatti, ollaan marti gargaaruuf arifatani qaqqabaniif. Barii barraaqa keessa maanguddoo sanaaf waadaa seene akka hin cabsineef haadha manaa isaa olloota isaatti imaanaa kennatee fiigichaan qajeele. Gocha isaa kanaan olloonna isaa tokko tokko Achaammee dabalatee qeeqaniin. Akka gara jabinaattis fudhatan. Inni garuu dibaabee fi baatirii ergifate deebisuuf akkuma fiigichaan deeme deebi'ee ariitiin wayita dhufu, Achaammeen mucaa dubaraa deessee osoo ililchani qaqqabe.

Gilgaala 3

Seenaa armaan olii bu'uureffachuun gaaffilee kanaan gadii deebisaa.

1. Gaarummaan kan mu'latu gocha eenyuu keessatti?
2. Waadaan maanguddichaa fi Amaaree gidduutti galame akkamiin raawwate?
3. Amaareen yammuu haati manaa isaa ciniinfattu gara mana maanguddichaa deemuun isaa gara jabinamoo miti?
4. Seenaa kana keessatti haqummaan akkamiin ibsame?
5. Seenaa kana keessatti maanguddichaan nama gaarii yoo jenne Amaareen immoo maal jenna?

Waadaa jechuun namni waan dubbate tokko akka raawwatu nama gara biraa wal amantaaf jecha ittiin walii galudha. Waan dubbate kan raawwatu inni dhugumaan nama amanamaa yammuu jedhamu waan nan raawwadha jedhe raawwachuu kan dadhabe sobduu jedhamee tuffatama.

Waadaan namni gara hojii bu'a qabeessaatti akka fuuleffatu umna ta'a.. Namni marti ofiisaatiif, maatii isaatiif, hawaasaa fi biyya isaatiif waada galuu qaba. Waadaan hojiitti yammuu jijjiiramu gahee lammummaa bahachuu ni agarsiisa. Jijjiirama jireenya hawwaasatiif, babal'ina qaroominaa fi guddina biyyaaf waadaa seenuun lammiwwanii barbaachisaa dha. Sababni isaas waadaan humna sammuu namaa gara gochaatti sochoosu dha.

Mana kee keessatti gahee hojii keetii haala gaariin yoo bahatte fi barumsa kee haala gaariin hordofuu yoo dandesse nama kabajamaa jedhamta. Waadaa kabajuun kan jalqabu maatii kaaseeti.

Mana barumsaa keessattis haaluma kanaan raawwachuun yoo danda'ame hirmaannaan adda addaa dabalaa deema. Fkf, barataa ta'uun mataan isaa waadaa dha. Sababni isaa bu'aa gaarii fi ga'umsa barbaachisu irra gahuuf barattoonni kan raawwachu qaban yeroo hundayyuu jabaatanii barachuu dha. Dabalataanis musee daree fi dura bu'aa gumiiwwanii ta'anii filatamuun tajaajiluuf waada galuun itti gaafatamummaa ofii bahachuuf kaka'umsa qabaachuu dha.

Gilgaala 4

Gaaffiiklee itti aanan deebisaa.

1. Waadaa jechuun maal jechuu dha?
2. Namni waadaa hin kabajne maal jedhama?
3. Faayidaan waadaa maal faadha?

6.3. Maalummaa Gaarummaa, Amanamummaa fi Haqummaa

- **Gaarummaa, amanamummaa fi haqummaa jechuun maal jechuu dha?**

1. Gaarummaa
2. Amanamummaa
3. Haqummaa

Uqqubii Cuuloo fi Hiriyoota Isaa

Magaalaa Finfinnee irraa gara kibbaatti gandoota gudguddoo lamatu jiru. Isaanis Labbuu fi Laaftoo jedhamu. Gandoota lamaan kanneen gidduu dirree bal'aa fi daandii guddaatu jira. Gannas ta'e bona jiraattoonni hedduun kallattii adda addaa irraa gara dirree kanaatti yaa'u. Cuuloonii fi hiriyoonni isaa shanan immoo iddoo kanatti kophee namootaa qulqulleessuun waggaa guutuu jabinaan hojjetu.

Cuuloo fi hiriyoonni isaa kaayyoo fi mul'ata qabu. Karoorri isaanii gurguddoon immoo barachuu fi suuqii banachuudha Galmaan gahumsa kaayyoo isaaniitiif aadaa qusannoo hordofu. Galii guyyaa guyyaan hojjetanii argatan keessaa saantima shantamaa ni qusatu. Cuuloon dura bu'aa, Araggaa barre-essaa, Tulluun immoo qarshii qabaa waldaa qusannichaa ta'anii filamaniiru. Ga'e-en hojii Araggaa ji'a ji'aan carraa waraqaa irraatti maqaan barressee maree dhiyeessuu dha. Haata'u malee, itti gaafatamummaa itti kenname dagachuudhaan qarshii lama lama fudhatee haaluutti ka'e. Kunis waraqaalee maru irratti maqaa nama tokkoo irra deddeebi'ee barreessuun carraan dorgommii malee nama tokkoof akka bahu gochuu dha.

Miseensota keessaa yeroo gabaabaa keessatti dubbisuu fi barreessuu tatt-

aaffii isaatiin kan danda'e Girmaan, waan inni irra deddeebi.ee barreesse dubbisee saaxileen. Cuuloo fi hiriyooni isaa dhimma kana qulqull-eessuun Araggaa imaanaa irrisuu fi nama haqa qabeessa akka hin taane mirkaneessan. Yeroo kana sababa Girmaan haqa dubbate Araggaa reebuunii barbaade. Hiriyooni isaas imaanaa waan hirriseef qeeqaniin. Araggaa dogoggora raawwateef gaabbee dhiifama gaafate. Cuuloonii fi hiriyooni isaa biroonis hojii gaarummaan alaa waan hojjeteef amanamummaa dhabuu isaa ibsuudhaan dogoggora isaa irraa akka baratu gorsanii dhiifama godhaniif. Aangoo barreessummaa garuu Girmaaf kennani.

Gilgaala 5

Dubbisa armaan olii bu'uureffachuun gaaffiilee kanatti aananii jiran deebisaa.

1. Akka seenaa kanaatti imaanaa irrisuun dhumni isaa maal?
2. Gochi Girmaa maal agarsiisa?
3. Araggaa aangoo barreessummaa irraa ka'uun isaa sirrii man sirrii miti?

Gocha kamiiniyyuu gaarummaan, haqummaa akkasumas, amanamummaa hojjechuu jechuun kara nagaan fi kabaja qabuun gowwoomsaa tokko malee waan isa sirrii ta'e ibsuu ykn raawwachuu jechuudha. Amanamummaan itti gaafatamummaa ofii gah-

umsaan bahuu yoo ta'u haqummaan immoo waadaa gochaan raawwatanii argamuu ibsa. Yaadarimeewwan kunn- een walitti hidhamiinsa qabu. Kanaafuu inni tokko isaa biroo kees-satti ni mul'ata.

Gaarummaan, amanamummaanii fi haqummaan amaloota gochoota gaariidhaaf bu'uura ta'ani dha. Dirree hojii kami irrattiyyuu namni bobba'e hundi dandeettii fi beekumsa haala barbaachisaan raawwachuudhaan bu'aa isaa yoo agarsiise itti gaafatamummaa isaa gaarummaa fi amanamummaan karaa haqa qabeessaan bahateera jechuu dha. Kanaan alatti ofittummaadhaa fi imaanaa hir'isuun hojii balleessuun kan nama qaanessuu fi biyya miidhu dha. Kanaafuu, lammii gahumsa qabu ta'uuf gaarummaa, amanamummaa fi haqaan hojjechuuf qophii sammuu taasisi. Mana keessatti, naannootti akkasumas mana barumsaatti muuxxannoo itti gaafatamummaa ba'uu gab-bifadhu. Kunis mallattoo lammummaa keessaa tokko waan ta'eef.

Gilgaala 6

Gaaffiilee armaan gadiitiif deebii sirrii ta'e kenni.

1. Ofittummaa jechuun maal jechuudha?
2. Lammiin gahumsa qabu maaliin ibsama?
3. Hirmaannaa mana barumsaa keessatti haa-lota gaarummaan, amanamummaa fi haqummaan ittiin ibsaman walitti himaa.

6.4 Barbaachisummaa Itti Gaafatamummaa Bahuu



Fakkii 6.2 Naannoo ofii kunuunsuun ittigaafatamummaa ofii bahuu dha.

- ***Faaxumaanii fi Waldeen bo'oo lolaa cuqqaalame osoo hin harretta'ee hubaatiin fayyaa namaa irratti uumamu maali jetta?***
- ***Rakkina naannoo hiikuuf tattaa-ffiin godhamu maal jedhama?***
- ***Faaxumaanii fi Waldeen rakkina naannoo isaanii hiikuuf tattaa-ffiin isaan godhan maal jedhama?***

Asteerii fi Gaarummaa Ishee

Mana barumsaa Birihaan Corraa keessatti gumiiwwan adda addaa jiran gidduutti waggaa waggaan dorgommiiwwan ni adeemisifamu. Waggaa darbe kan mo'atee fi badhaasame

Gummii wal gargaarsaa ture. Dura teessuun gumichaa, Asteer Abarraa, barattuu kutaa torbaffaa turte. Qajee-lfamaa fi hubachiisa tokko malee hojii mana keessatti raawwachuu qabdu hunda hala gaariin raawwatti. Yeroo hunda barii kaatee lukkuuwwaniif callaa kennitee bakka bultii isaanii qulqulleessitee balfaa isaanii immoo akka xaayootti hundee fuduraaleetti bittinsiti. Sareen isaanii akka miila diriirfatuuf hiidhaa isaa irraa hiiktee erga gadhiistee booda mana qulqulleessiti. Isa boodas qoqophoofttee ciree ishee erga nyaattee booda gara mana barumsaa isheetti ariitiin deemuudhaan yeroon geessi. Kanaafis, haatii fi olloonna isaanii, “Beektuu yaada namaa” jedhanii ishee ajaa’ibsiifatu.

Mana barumsaattis gumiin keessaitti filatamte bu’a qabeessa akka ta’u jabinaan hojjetti, miseensotas walitti qabdi. Mana barumsaa ishee bakka bu’uun dorgommii gaaffii fi deebii itti hirmattee injifachuun qarshii kuma tokko badhaasamteetti. Qarshii badhaasaan argattes gummii walgargaarsaatiif kennuudhaan hojini gaarii akka hojjetamu gooteetti. Gumichis barattoota rakkina qaban addaan baasuun gargaarsa godhaaf. Barattoonni hiyyeeyyiin kunneen yeroo boqonnaa isaanii hanga dandeettii isaaniin hojjechuun akka of gargaaran deggarsa qarshii fi gorsaa ni godhamaaf. Kunis akka isaan aadaa hojii gabbifatanuuf bu’uura ta’eraaf.

Kana malees, Asteer miseensa koree misooma dargaggootaa taatee gandaa ishee keessatti hirmaatti. Bakka gandii kenneef irratti omisha omishuun bu'aa argamuun namoota HIV/AIDSn miidhaman gargaaru. Ji'a ji'aan hojii bo'oo qulqulleessuu, naannoo qulqulleessuu fi sochii barnoota farra AIDS keessatti gahumsaan hojjetti. Namoota dhukkubaan miidhamanii fi maanguddoota garalaafinaan waan gargaartuuf namoota baay'ee biratti kan galateeffatamtee fi kan eebbifamte dha. Kanaaf Asteer umurii ishee osoo hinta'in hojiin ishee guddaa waan ta'eef "haadhee" jedhamtee waamanti.

Gilgaala 7

Dubbisicha irratti hundaa'uun gaaffiilee armaan gadii deebisi.

1. Ittigaafatamummaa bahuu jechuun maal jechuu dha?
2. Asteer manatti, mana barumsaa fi naannoo isheetti gochaawwan rawwate maal fa'a akka ta'an tarreessi.
3. Akka Asteer isinis itti gaafatamummaa keessan ni ba'attuu? Akkamiin?

Akkuma duratti ibsame itti gaafatamummaa ba'achuun kaka'umsa ofiitiin ykn namoota birootiin akka raawwatamu hojii kenname ga'umsaa fi amanamummaan hojjetanii agarsii-

suudha. Namni marti dhuunfaadhaanis ta'ee gareen itti gaafatamummaa isaa ba'uuf dirqama qaba. Barataa hanga taatetti barumsa kee karaa seera qabeessaan barachuu fi ga'u-msaan xumuruun itti gaafatamu-mmaa ati ba'achuu qabdu dha. Kunis kan ta'eef barumsi bu'uura guddinaa fi jijjiiramaa waan ta'eef. Itti dabalees, hojii maatii fi kan naannoo irratti namoota biroo waliin hirmaannaa gochuun immoo itti gaafatamummaa garee ba'uu dha. Misooma naannoo keessatti hirmaachuun kaka'umsa ofiitiin itti gaafatamummaa ofii ba'uuf fakkeenya kan ta'uudha.

Itti gaafatamummaa ofii ba'uun jijjiirama yaadaa, jireenyaa, qaroominaa, misoomaa fi walumaagalatti bodatti hafiinsa jalaa bahuuf baay'ee barbaachisaa dha. Lammiin hundi gaarummaan, amanammummaa fi haqummaan hojii itti hirmaatan irratti itti gaafatamummaa isaanii kan ba'an yoo ta'e guddinaa fi jijjiirama argamsiisuun kan hin oolledha.

Gilgaala 8

Gaaffiilee armaan gadiitiif deebii barbaachisaa kenni.

1. Bu'uurri qaroominaa fi guddinaa maali?
2. Itti gaafatamummaa isin irraa eegamu akkamiin ba'attu?
3. Hojiiwwan kaka'umsa ofiitiin hojjetman tarrees

6.5 Maalummaa Qabeenya Uumamaa fi Hambaalee Seenaa



Fakkii 6.3 Finca'aa Xiis Abbaayi



Fakkii 6.4 Dhagaa Xiyyaa

- **Fakkii armaan olii hubachuudhan gaheen dhaabbilee tajajila haqaa kanneenii maal akka ta'e ibsaa?**
- **Finca'aan Xiis Abbaayi maaliin beekama?**
- **Siidaawwan dhagaa Xiyyaa eessatti argamu? Waa'ee siidichaa waan beektan tarreessaa.**

- **Fakkiwwan lamaan keessaa kamtu qabeenya uumamaa, kamtu immoo hamba seenaa akka ta'e ibsaa.**

Badhaasa Caaltuu

Obbo Dajanee: Mucaa koo Caaltu waan ati barbaadde si badhaasuuf yaadeera. Maal akkan sii godhu feeta?

Caaltuu: Yaa abbaa koo kan ati na badhaastu maaliifi?

Obbo Dajanee: Kutaa keessaa tokkof-faa waan baateef fi barumsa kee sirriitti waan xumurtee itti gaafatamummaa kee waan ba'ateef gammadeen si badhasuuf karoofadheera.

Caaltuu: Sin galateeffadha Abbaa koo, badhaasni koo bashannana osoo naa ta'ee nan filadha.

Obbo Dajanee: Kun yaada gaariidha, Caaltu eessatti si geessu?

Caaltuu: Biyya keenya keessa qabeenya uumamaa fi bakkeewwan seen adda addaa jiraachuu isaanii baranneera. Isaan keessaa tokko tokko osoo na daawwachiistee nan gammada.

Obbo Dajanee: Yaada gaariidha Caaltu. Haata'u malee qabeenya uumamaa jechuun maali?

Caaltuu: Qabeenya uumamaa jechuun qabeenya lafa irraa fi jalaa akkasumas, bishaan keessa uumamaan argamanidha.

Obbo Dajanee: Akka gaariitti hubatteetta Caaltu. Hamba seenaa kan jedhamu hoo maal?

Caaltuu: Hambaaleen seenaa immoo ummataan baroota dheeraa keessa kan

hojjetamanii fi dhalootaa gara dhalootaatti kan daddarban kanneen akka masaraa mootummaa, siidaawwan, fakkiwwanii fi kkf dha.

Obbo Dajanee: Gaariidha. Yaada bu'uraa qabateetta. Kutaa itti aanutti immoo bal'inaan baratta. qabeenya uumamaa fi hambaalee jiran keessaa waggaa kanatti lama si daawwachiisuu nan danda'a.

Caaltuu: Baay'ee natti tole ,Abbaa koo. Waa'ee bakkeewwan seenaa fi naannoo isaanii gabaasa walitti qabeen hiriyoota kutaa kootiif dhiyeesuuf nan qophaa'a. Eessana geessuuf yaaddetta, Abbaa koo?

Obbo Dajanee: Bara kana Sooddootti kan argamu siidaawwan dhagaa Xiyyaa fi haraoo

Wanci si daawwachiisa. Harroowwan fi wantoonni keessa isaaniitti argamanhundi qabeenya uumamaati.

Caaltuu: Sin galateeffadha Abbaakoo. Anis gabaasa koo barreessuuf dabtara yaadannoo koon qopheessa.

Gilgaal 9

Haasaa armaan olitti taasifame bu'-uura godhachuun gaaffiilee armaan gadii deebisaa.

1. Abbaan Caaltuu kan gammadan maaliifi?
2. Qabeenyaalee uumamaa fi hambaalee seenaa beektanu yoo jiraatan maalummaa isaanii fi eessatti akka argamanu ibsaa.
3. Qabeenya uumamaa jechuun maal jechuu dha? Ambaaleen seenaahoo?

Maalummaa qabeenyaalee uumamaa fi hambaalee seenaa haalaan hubachuuf tokkoon tokkoon isaanii ilaaluun ni mala.

Qabeenya uumamaa jechuun dhalla namaa wantoota uumamaan jiran hunda osoo ogummaa fi muuxannoo isaanii hin foyyessin akkuma uumamanitti kan jiran jechuu dha. Isaanis dacheen olitti, dachee keessa, galaanaa fi haroo keessatti argamu. Fkf, kanneen dachee olitti argaman: bosona, biqiltoota adda addaa, bineeldota, simbirroota, laggeen, fincaa'aa lagaa fi kkf ta'u. Qabeenyaaleen lafa keessaa immoo albuuddan dhangala'oo fi jajjaboo kan akka warqee, meetii, sibiila, gaasotaa fi k.k.f.-dha. Akkasumas bishaan keessa kan jiraatan kanneen socho'anii fi hin sochoone hund qabeenyaalee uumamaati.

Qabeenyaalee uumamaa biyyi keenya ittiin beekamtu keessaa:

- Laggeewwan; Fincaa'aa, Abbayyaa , Awaash, Takkazee, Gannaalee fi kan biroo
- Harroowwan; Caamoo, Awwaasaa, Laangaanoo, Xaanaa fi kan biroo
- Bineensota fi simbirroota paarkii Awaas, Baalee, Necci Saar, Tullu-uwwan seemeen kessatti argaman akka fakkeenyaatti kan ibsaman-iiidha.

Qabeenyaalee uumamaa misoomsuun jireenya dhala namaaf hedduu bar-

baachisaa dha. Guddina ummataaf gumaacha ol'aanaa qaba. Lammiin hundumtuu qabeenyaalee uumamaa haala gaariin beekke misoomsuu akka sumas, eeguuf dirqama qaba. Kunis itti gaafatamummaa ofii ba'uu keessaa isa tokkodha. Fkf, bosona kunuunsuun salphaa dhumatti bakka mana jireenyaa tokkoo tokkoo namaa irraa eegala. Isin mooraa keessan keessa mukkeenii fi biqiltoota dhaabuu, naannoon magariisa'aa akka ta'u taasisuun, biyyeen naannoo lolaadhaan dhiqamee akka hindeemnee fi biqiltoonni akka hinbanne gargaara. Haala kanaan namni hundumtuu gahee isaa yoo hojjete biqiltoota keenya badii irraa baraaruun ni danda'ama.

Bishaan laggeeniis ta'ee haroowwan qixa sirriin hojii irra yoo oolan misoomaaf deggarsa guddaa ta'a. Bosona kunuunsuun bineensonni fi allaattiiwwan jiraachuuf wabii yammuu ta'u hojii qonnaatiifis baay'ee barb-aachisaa kan ta'e biyyeen akka dhiq-amee hinbanne gargaara.

Hambaalee seenaa jechuun bu'aawwan ogummaa namoonni jireenya isaanii keessatti hojjetani dha. Bu'aawwan kunneen dhaalootaaf darbuudhaan seenaa fi ragaa ta'uun tajaajilu. Mee-shaaleen kunniin qaroomina fi sadarkaa hubannoo namoota bara sanaa ni ibsu. Wantoonni hambaalee seenaa jedhaman kunneen meeshaalee aadaa fi amantaa, siidaawwan, mana amantii,

masara mootummaa, masgiidota, fakkiwwanii fi kkf faadha.

Hambaalee kunneen eegumsii fi kunuunsi yoo godhamuufii baate ni manca'u. Manca'iinsa hambaalee im-moo manca'iinsa seenaati. Hambaaleen seenaa qabeenya walee keenya waan ta'aniif isaan eeguun dirqama lamummaa keenyaa ti. Seenaa boonsaan biyya keenyaa kan sirritti ibsamu hambaalee akka ragaatti dhiyeeffannun.

Namni kamiyyuu qabeenyaalee waggoota shantamaa fi isaa ol ta'an kennaan ykn dhaalaan yoo argate akka hambaaleetti ilaaluu fi kunuunsuuti irraa eegama. Kana waan ta'eefis hambaalee seenaa dhuunfaas ta'ee kan walee ibsan addaan baasanii beekuu fi eeguun dirqama keenya. Kun akka milkaa'uu, hambaaleen akka hin mancaane, hin harcaane, hin hatamne fi hin gurguramne ittisuun barbaachisaa ta'a. Kunis kan barbaachiseef hambaaleen keenya ibsitoota eenyummaa keenyaa waan ta'aniif.

Gilgaala 10

Gaaffiilee armaan gadii deebisaa.

1. Qabeenya uumamaaf eegumsi yoo hin godhamne hubaatiin inni hordofsiisu maali? Fakkeenyaan ibsaa.
2. Dugummaa, dandeettii fi sadarkaa qaroomina namootaa kan mul'isu maali?
3. Bakkeewwan bebbeekamoo, hambaalee seenaa ykn qabeenya uumamaa dubbisicha keessatti tuqaman keessaa naannoo keessanitti kan argaman qo'achuun barattoota kutaa keessaniitiif ibsaa.
4. Qabeenyaalee uumamaa fi hambaalee seenaa eeguu fi kunuunsuu irratti gahe-en keessan maal ta'uu qaba?

6.6. Dhukkuba HIV/AIDS

HIV/AIDSn dhukkuba daddarbaa hanga yonaatti dawaan hin argamnee fi kan qaama nama dadhabsiisuu dhaan dandeetti ittisaa dhibee qaamaa xiqqeessuun du'aaf nama saaxiludha. Dhukkubni daddarbaan kun babal'achuun kallattii addunyaa hunda akkasumas biyyootaa fi ardiilee hunduma keessaa tamsa'ee jira. Dhibeen kun baadiyyaa hanga magaalatti baballachuudhaan hubaati ga'een biyyi keenya adda dureeti ibsamti.

Dhukkubni kun haadhaa fi abbaa yoo ajjeesu maatiin ni miidhama. Ijoolleen ni bittinnaa'u. Barumsa isaanii itti fufuus hindanda'an. Rakkina irraa kan

ka'e jireenya daandiiraaf saaxilamu. Haalli kun guddina dhaloota bor biyya guddisuu ni gufachiisa. Biyyi keenyas lammii omishuu fi misoomsu dhabdi. Kanaafuu, babal'ina dhukkuba kanaa dhaabuu fi ittisuuf karaan inni ittiin daddarbu beekuun barbaachisaadha. Karaa daddarba isaa eega beektanii booda dhukkubichaan akka hin faalamne of eeggannoo gochuun itti gaafatamummaa ofii ba'uu dha Akkataa inni ittiin daddarbus akka armaan gadii ibsameen.

6.6.1. Kaaraa AIDSn Ittiin Daddarbu

1. Lilmoo namni AIDS ykn vaayirasichaan faalame ittiin waraameen namni nagaan yoo waraaname.
2. Dhiigni nama HIVn faalamee gara nama fayyaatti yoo makame.
3. Meeshaalee qara qaban kan namni dhiigi isaa faalame ittiin fayyadame namni fayyaan yoo fayyadame.
4. Rigaa ilkaanii (buruushii) namni Vaayirasichi keessa jiru itti rigateen namni nagaan yoo itti fayyadame

Gilgaala 11

Gaaffiilee armaan gadii irratti mariyadhaa.

1. Malootni AIDS ofirraa ittiin ittisan maal faa dha?
2. Maatiin AIDSn du'uun ijoollee akkamiin miidha?

Xumura Boqonnichaa

Lammiin marti qabeenya biyya ti. Kun kan ta'eefis qabeenyi biyya tokkoo inni guddaan nama waan ta'eef. Lammiin biyya misoomsuu kan danda'u immoo itti gaafatamummaa isaa haalaan bahachuun yoo danda'e qofa. Kan itti gaafatamummaa isaa haalaan ba'u immoo hojii itti kenname ykn fedhaan fudhate hunda irratti bu'aa fida. Amanamummaa fi humna qabuun hojii isaa raawwachuu waan danda'uuf nama amanamaa fi waadaa isaa eeguu jedhamee beekama.

Itti gaafatamummaa ofii bahachuun haaloota ittiin ibsamau keessa tokko immoo hambaalee fi qabeenyaa biyyaa ta'an miira abbummaan kunuunsuu fi eeguu dha. Qabeenyi biyyaa seeraan misoomaaf yoo oole qaroominaa fi badhaadhinaaf bu'uura dha. Kunuunsii fi eegumsi yoo hin godhamneef garuu misooma isaa irra badiinsi isaa waan caaluuf rakkoo olaanaa fida. Kanaaf akka fakkeenya ibsuu kan dandeenyu biyyeen naannoo keenyaa ariitii guddaadhaan dhiqamaa deemuu isaa ti.

Hambaalee keenyaaf kunuunsii fi eegumsi isaan barbaachisa. Baroota adda addaa keessa hojjetamanii ragaalee seenaa ta'uudhaan bara keenya gahaniiru. Dhaloota itti aanuuf immoo akka darban hundumti keenya itti gaafatamummaa keenya ba'uu qabna.

Akkuma duraan ibsame lammiwwan qabeenya biyyaa guddaa dha. Isaanis barumsaa fi ogummaadhaan of misoomsanii lammii bu'aa buusu ta'uun irraa eegama. Haa ta'u malee barachuudhaafis ta'ee omishanii biyya gabbisuuf duraan dursee fayya qabeessa ta'uun murteessaa dha. Dhukkuba HIV/AIDS isa ariitii guddaa dhaan addunyaa irra tamsa'aa jiru kana ittisuuf murtee ejjenoo qabu fudhachuun barbaachisaa dha. Karaan inni ittiin daddarbu beekudhaan rakkoo kana irraa of eeguun AIDS ittisuun itti gaafatamummaa ba'uu keessa isa tokko dha. Of eeguu dhabuu fi wallaalummaan badii guddaa geessisaa yoo jiraateyyuu AIDSiin diina keenya isa injifachuu dandeenyu ta'uu isaa beekuu qabna.

Jechoota Ijoo

Itti gaafatamummaa fudhachuu Hojii qixa sirriin raawwachuu

Waadaa -Abdii waa raawwachuu ykn jecha wal amantaa

Gaarummaa-Gocha gaarii qajeelummaan kan keessatti calaqqisu.

Amanamummaa -Waadaa galan kabajuu

Haqummaa- Dhugaan hojjechuu

Qabeenya uumamaa- Qabeenya beekumsa namaatiin hin uumamne

Hambaalee seenaa- Qabeenya seenaa fi qaroomina baroota darbanii ibsuu kan danda'uu fi dhaloota irraa dhalootatti kan darban.

HIV/AIDS- Dhukkuba nama ajjeessuu fi daddarbu hanga yoonatti dawaan kan hinargamneef.

Meeshaalee qara qaban- Meeshaalee gogaa qaama namaa salphaattimurudanda'an



© MOE, FDR Ethiopia
Not to be republished

Gaaffiilee Keessa Deebii

I. Himoota armaan gadii dubbisuun sirrii yoo ta'e "dhugaa" dogoggora yoo ta'e immoo "soba" jechuun deebisaa.

1. Waadaa galuun amantaa walii kennuu dha.
2. Uumama kunuunsuun itti gaafatamummaa ga'eessotaa ti malee kan dargaggootaa miti.
3. Hambaalee eeguun itti gaafatamummaa ba'uu dha.
4. Haqummaan ibsituu dhugaa ti.
5. AIDS ittisuun itti gaafatamummaa waliin hariiroo hinqaba.

II. Himoota "A" jalatti tarreesamaniif "B" jalatti warra tarreesaman waliin firoomsi.

"A"

"B"

- | | |
|-----------------------------|--|
| 1. Adda durummaan | A. Abdii waa raawwachuu fi jecha wal amantaa |
| 7. Hamba | B. Ogummaa namootatiin kan hin hojjetamne |
| 8. Itti gaafatamummaa bahuu | C. Dhukkuba daddarbaa |
| 9. Qabeenya uumamaa | D. Fakkeenyummaa |
| 10. Amanamummaa | E. Ragaa seenaa |
| 11. 'AIDS' | F. Bu'aa hojii agarsiisuu |
| 12. Waadaa | G. Sobuu dhiisuu |
| | H. Maaltu na dhibe jechuu |

III. Iddoo duwaa armaan gadii jecha ykn gaalee sirrii ta'een guutaa.

1. Qabeenya durii kan barootaa fi seenaa akkasumas aadaa fi barsiifata ibsu _____ jedhamuun beekama.
2. Dhukkuba addunyaa irratti ilmaan namootaa fixaa jiru dawaan hanga yoonaatti kan hinarganneef _____ jedhama.
3. Qabeenya teekinooloojii fi ogummaa saayinsiitiin hin hojjetamne _____ jedhamee waamama.

IV. Gaaffiilee armaan gadii eega dubbistee booda deebii sirrii ta'e filadhu.

1. Himoota armaan gadii keessaa itti gaafatamummaa ba'uun kan ittiin ibsamu.
 - A. Barumsa haalaan barachuu fi firii garii galmeessisuu.
 - B. Yeroon qo'annaa akka hin xiqqaannee hojii mana keessaa irratti hirmaachuu dhiisuu.
 - C. Misoomaa fi qulqullina naannoo gahee hojii bulchiinsa gandaa qofa jechuu.
 - D. Qulqullina ofii eeguu fi daree ofii qulqulleessuu dhiisuu
2. Hambaalee kunuunsuun itti gaafatamummaa eenyuu ti?
 - A. Qo'attoota seenaa
 - B. Hooggantoota mootummaa
 - C. Lammii hunda
 - D. Hunduu deebii dha.

3. Gandamsa fi jeedala diimtuun
 - A. Hambaalee biyyaa ti.
 - B. Qabeenya uumamaatii fi biyyaa ti.
 - C. Ardii kamirrattiyyuu ni argamu.
 - D. Hambaalee fi hawwattoota do'attootaa ti.
 4. Guddinaa fi qaroomina biyyaatiif faayida qabeessa kan ta'e
 - A. Barachuu lammiiwwanii
 - B. Meeshaalee teekinooloojii jabanaatti fayyadamuu
 - C. Hojii beekumsaan deggaranii bu'aa quubsaan xumuruu
 - D. Hunduu deebii dha.
 5. HIV/AIDS irraa of eegu dhabuun
 - A. Of eeggannoo fi itti gaafatamummaa ba'uu dha.
 - B. Lubbuu ofiif yaaduu dhiisuu fi itti gaafatamummaa ba'uu dhiisuu dha.
 - C. Dursa xiyyeeffannoo barumsaa fi qo'annoodhaaf kennuu dha.
 - D. Waadaa kabajuu dhiisuu dha.
- V. Gaaffiilee armaan gadiitiif deebii gabaabaa kennaa.**
1. HIV/AIDSn nama irraa gara namaatti akkamiin darba?
 2. Waadaa fi amanamummaa jechuun maal jechuu dha? Maaliin ibsama? Fakkeenyaan deggari.
 3. Barattoonni qabeenya uumamaa naannoo isaanii jiru akkamiin kunuunsuu danda'u?